

УДК 80(111+161.2)+81'322.6

Є. Ю. Савченко

СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ ТЕМА-РЕМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ З ДИКТУМОМ І МОДУСОМ В АНГЛОМОВНОМУ ТА УКРАЇНОМОВНОМУ ТЕЛЕВІЗІЙНОМУ ДИСКУРСІ

Стаття присвячена вивченню проблеми співвіднесеності семантичної структури речення, яка відображає змістовну структуру ситуації та представлена диктумом і модусом у реченні з комунікативною структурою, представленою логічним змістом, вираженням темою і ремою та засобами їх реалізації в усному мовленні, як одного із важливих аспектів формування тема-рематичної структури висловлювання в процесі комунікації. Значна увага приділяється просодичним засобам в англійському та українському мовленні.

Ключові слова: тема, рема, диктум, модус.

Статья посвящена изучению проблемы соотносительности семантической структуры предложения, отражающей содержательную структуру ситуации и представленной диктумом и модусом в предложении с коммуникативной структурой, представленной логическим содержанием, выраженным темой и ремой и средствами их реализации в устной речи, как одного из важных аспектов формирования тема-рематической структуры высказывания в процессе коммуникации. Значительное внимание уделяется просодическим средствам в английской и украинской речи.

Ключевые слова: тема, рема, диктум, модус.

The article is devoted to the problem of correlation of a semantic structure of a sentence reflecting the content structure of a situation and is represented by dictum and modus in a sentence with the communicative structure represented by logical sense, expressed by the theme and rheme, as well as the means of their implementation in speech as one of the important aspects of the theme-rheme structure of an utterance in the communication process. Considerable attention is paid to prosodic means in English and Ukrainian speech.

Key words: theme, rheme, dictum, modus.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки характеризується пильною увагою дослідників до комунікативно-прагматичних аспектів організації мовного коду людини. Зацікавлення науковців проблемами особливостей вербалізації комунікативного задуму мовця зумовлює вивчення механізмів продукування та інтерпретації змісту висловлювань як процесу актуалізації мовленнєвих стратегій. Однією з важливих проблем у цьому плані є питання актуального членування висловлювань, яке викликає численні суперечки, стає об'єктом теоретичного й експериментального вивчення, спрямованого на виявлення закономірностей функціонування мовних одиниць у процесі комунікації. Сьогодні найменш вивченим аспектом цієї проблеми є питання про роль інтонації у виокремленні тематичного та рематичного компонентів речення в усному мовленні.

Надійною основою для вивчення цього питання є цілий ряд праць, в яких знайшли глибоке осмислення проблеми актуального членування мовленнєвих одиниць. До них належать, зокрема, трактування понять “тема” і “рема”, з'ясування змісту та обсягу цих категорій (Ш. Баллі [1], Ф. Данеш [2], І. І. Ковтунова [3], В. Матезіус [4], О. В. Падучева [5], І. П. Распопов [6], Н. О. Слюсарева [7], Я. Фібрас [8], М. Халлідей [9], Л. О. Черняховська [10]); дослідження функціонально-семантичної природи актуального членування фрази як мовної категорії (Ф. С. Бацевич [11], О. О. Лаптева [12], В. Є. Шевякова [13]); вивчення лінгвістичних і нелінгвістичних засобів вираження тематичного та рематичного компонентів висловлювання (граматичних, лексичних, інтонаційних, пара- і екстралінгвістичних) (Т. Р. Кияк, А. М. Науменко, О. Д. Огуй [14]); зіставлення форми і змісту тема-рематичної структури у різносистемних мовах для виявлення типологічних і конкретно-мовних рис (В. П. Морозов [15], В. І. Шаховський [16]). Дослідження підкріплено відомими теоретичними і практичними розробками, що висвітлюють питання функціонування просодичних конструкцій у мові, складовою частиною яких є питання просодичного оформлення тема-рематичної структури мовлення (Ю. О. Дубовський [17], Т. М. Корольова [18], Є. Ю. Савченко [19]).

Метою дослідження є вивчення проблеми співвіднесеності диктуму і модусу з темою і ремою та засобами їх реалізації в усному мовленні як одного із важливих аспектів формування тема-рематичної структури висловлювання в процесі комунікації.

Матеріалом дослідження слугували відрізки популярних телевізійних програм “Тор Gear”, “Перший тест” та “Бережись автомобіля” англійською та українською мовами; загальний час звучання досліджуваного матеріалу становить 301 хвилину 6 секунд, обсяг експериментального матеріалу — більше 3000 висловлювань.

Досягнення поставленої мети і розв’язання конкретних завдань дослідження ґрунтується на загальних положеннях системного аналізу з використанням елементів загальнонаукових (абстрагування, узагальнення, формалізація) та емпірико-теоретичних методів (аналіз, синтез, ідеалізація). Метод лінгвістичного спостереження, пов’язаний з перцептивним аналізом матеріалу дослідження (слуховий аналіз), методики контекстуального та інтерпретаційного аналізів використовувалися для визначання логіко-аргументативної організації англійського та українського телевізійного дискурсу; експериментально-фонетичне дослідження й опрацювання його результатів здійснювались із використанням емпіричних загальнонаукових методів (експеримент, порівняння, вимірювання) та спеціальних методів визначення специфіки просодичної актуалізації тема-рема-тичної структури висловлювання в усному мовленні (опитування інформантів, аудиторський та інтонографічний аналіз, кількісний аналіз результатів експерименту).

Згідно з теорією актуального членування, речення поділяється на дві головні частини — тему та рему. Темою висловлювання, його основою, за В. Матезіусом, вважається те, що в даній ситуації відомо чи очевидно, те, що з точки зору мовця неважливо, те, що складає відправну точку висловлювання; рема — ядро висловлювання, нова інформація, що повідомляється мовцем про відправний пункт висловлювання. Мовознавці, які займаються проблемою актуального членування речення, дотримуються точки зору, що актуальне членування являє собою бінарний поділ речення на вихідну частину, що містить те, про що повідомляється в реченні — тему, і на те, що повідомляється про неї — рему, що містить основний зміст повідомлення, заради якого, власне, і було здійснено висловлювання.

Окрім комунікативної структури речення, представленої значеннєвим (логічним) змістом, вираженням тема-рема-тичною структурою висловлювання, зміст певних речень може бути представлений і у вигляді семантичної структури, яка відображає змістовну структуру

ситуації (події). Ментальний аналог (прообраз) ситуації, відображеної в реченні, із притаманними їй семантичними відносинами називають пропозицією. Пропозиція становить ядро змісту повідомлення, виділяючись із більш широкого поняття інформаційного змісту висловлювання. У семантичному плані висловлювання тлумачиться як позначення якоїсь ситуації, уривка дійсності, стану справ. Пропозиція в конкретному висловлюванні в будь-якому випадку тлумачиться респондентом. Отже, у висловлюванні виділяють два аспекти: об'єктивний зміст та інтерпретація цього змісту комунікантом. Два ці поля семантичної структури висловлювання називаються диктумом і модусом. Дані терміни було запроваджено французьким мовознавцем Шарлем Баллі.

Диктум розуміється як сукупність об'єктивних змістових елементів речення, що вказують на зовнішній світ, на відміну від вихідних від мовця суб'єктивних, оціночних елементів речення, що співвідносяться з модусом.

Під модусом же розуміється один із логічних блоків розумового аналога повідомлення, суб'єктивна змінна, що виражає різні відтінки почуттів і волі [20, с. 391].

Висловлювання не можуть складатися з одного тільки модусу внаслідок відсутності матеріалу для інтерпретації. Тим не менш, у контексті під час розчленованої подачі мовлення вони все ж трапляються, але тільки за умови наявності базової структури, наприклад:

Here it goes. At last!

В нього незручні крісла. Який жах!

Ураховуючи вищезазначене, можна виділити три існуючих типи речень відповідно до того, яка складова дескрипції визначає рему:

1. модус стосується реми, а диктум — теми;
2. модус стосується теми, а диктум — реми;
3. і модус, і диктум стосуються реми.

Так першому типу відповідають речення:

Я /думає (T=D), що помру з \сорому (P=M).

I /hope (T=D), he doesn't \ die at the end (P=M).

Диктумна частина даного речення в обох мовах характеризується незначним повільним підвищенням тону на ядрі і відсутністю різкого підкреслення якогось слова на інтонаційному рівні. У модусній же частині наявне поєднання сильного наголосу на ядрі з різким па-

дінням тону на наголошеному складі. Загальні запитання, пов'язані із цим типом висловлювань, характеризується відсутністю різкого просодичного виділення будь-якого слова. В українській мові тон повільно наростає від початку висловлювання і досягає вершини на останньому слові запитання. Для подібних випадків в англійській мові характерним є вживання низького висхідного ядерного тону. Наприклад:

Ви полюбляєте се/дани?

Do you like pro/cedures?

До другого типу можна віднести такі речення:

(— Невже йому нічого не сподобалось?) В. — Йому спо/добався ($T=M$) \kolip ($P=D$).

(— /What did you like)? — I /liked ($T=M$) the \old TT ($P=D$).

Модус даного типу речень оформлено висхідним тоном на акцентоносії теми, а диктум — різким низхідним тоном і посиленням наголосом, що падає на головний наголошений склад. Загальні запитання даного типу характеризуються сильним наголосом і різким піднесенням тону на предикаті; виділяючи в такий засіб модальний компонент мовного відрізка, наприклад:

Тобі спо/добався колір?

Did you /like the old TT?

Третій тип може бути поданий такими реченнями:

Une\ped! ($P=M+D$) — респондент розуміє: “Я хочу, щоб ви поїхали вперед”.

Come \back! — респондент розуміє: “Я хочу, щоб ти повернувся”.

Дані речення висловлюють спонукування до дії. Для них характерний низхідний тон. До запитальних речень даного типу в українській мові можна віднести загальні запитання із часткою *чи*, що стосується предикату (вираженого дієсловом) і стоїть перед ним. Інтонація подібних запитань в українській мові характеризується незначним повільним підвищенням тону на предикаті запитання. Висота тону згодом залишається незмінною протягом усього запитання, яке ніби об'єднується в єдине ціле, при цьому предикат лише злегка виділений. Що стосується англійської мови, то в ній спостерігається низький висхідний ядерний тон.

Чи спо/добався тобі колір?

Did you like the /old TT?

Особливий інтерес становить аналіз комунікативних ситуацій, які зумовлюють “диктальний” або “модальний” статус рематичного компонента висловлювання. Розглянемо приклад:

(— *And then wanted to know whether it's going to be an automatic or manual gearbox? So I said automatic. — Yeah, you're absolutely right.*) *And of course I got the *manual.*

(— *Воно погано тягне.*) — *Треба збільшити по*тужність.*

Продемонстровані вище приклади являють собою висловлювання з “диктальною” ремою. Це означає, що респондент здійснює отождоження одного з багатьох можливих варіантів у “матеріальному” змісті ситуації. Перейдемо до розгляду іншого прикладу:

*I *got the manual.*

*Він *збільшив потужність.*

У даному випадку має місце “модальна” реалізація реми. Респондент підтверджує здійснення прогнозованої події “збільшення потужності” і “купівлю машини з ручною коробкою передач”. У цьому випадку розглядаються виключно “модальні” варіанти реалізації (вони всі пов’язані з опозицією так / ні) єдиної “речової” можливості. У всіх “модальних” рематичних групах акцент реалізується на предикатній вершині, причому відбувається динамічне подвоєння акцентованого голосного, акцентованій характеризується більшим ступенем фонетичного виділення: подвійне падіння тону починається з більш високого рівня, що дає більший інтервал зміни.

Рема диктального висловлювання завжди має експліцитне текстове вираження, у той час як рема модального висловлювання зазвичай не має власної лексикалізації. У разі її приєднання до пропозиційної предикатної групи вона реалізується імпліцитно, шляхом специфічної акцентуації її вершини: у цих реченнях динамічне роздвоєння акцентованих голосних уявляється обов’язковим.

Як у випадку диктальних, так і в модальних твердженнях розміщення акценту не залежить від зміни порядку слів:

*I *got the manual yesterday. Yesterday I *got the manual.*

*Він *збільшив потужність. Він потужність *збільшив.*

Підводячи підсумки, зазначимо, що комунікативна структура висловлювання певним чином співвідноситься з семантичною структурою. Так, у реченнях, де модус стосується реми, а диктум — теми, диктумна частина в обох мовах характеризується незначним

повільним підвищенням тону на ядрі і відсутністю різкого підкреслення якогось слова на інтонаційному рівні. У модусній же частині наявне поєднання сильного наголосу на ядрі з різким падінням тону на наголошеному складі. Загальні запитання характеризуються відсутністю різкого просодичного виділення будь-якого слова. В українській мові тон повільно наростає від початку висловлювання і досягає вершини на останньому слові запитання. А в англійській мові вживають низький висхідний ядерний тон. У реченнях, де модус стосується теми, а диктум — реми, модус оформлено висхідним тоном на акцентоносії теми, а диктум — різким низхідним тоном і посиленням наголосом, що падає на головний наголошений склад. Загальні запитання характеризуються сильним наголосом і різким піднесенням тону на предикаті. Для речень, де і модус, і диктум стосуються реми, характерний низхідний тон. Інтонація запитань в українській мові характеризується незначним повільним підвищенням тону на предикаті запитання. Висота тону згодом залишається незмінною протягом усього запитання, як ніби об'єднується в єдине ціле, при цьому предикат лише злегка виділений. Що стосується англійської мови, то в ній спостерігається низький висхідний ядерний тон.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. — М.: Издательство иностранной литературы, 1955. — 416 с.
2. Danes F. Functional Sentence Perspective and the Organization of the Text / F. Danes // Papers of Functional Sentence Perspective. — 1974. — P. 106–128.
3. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / Ирина Ильинична Ковтунова. — М.: УРСС, 2002. — 240 с.
4. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок: сборник статей. — 1967. — С. 239–245.
5. Падучева Е. В. Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Елена Викторовна Падучева — М.: Наука, 1985. — 272 с.
6. Расповов И. П. Актуальное членение предложения (на материале простого повествования преимущественно в монологической речи) / Игорь Павлович Расповов. — Уфа: Башкир. ун-ту, 1961. — 163 с.
7. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка: монография / Наталья Александровна Слюсарева. — М.: Наука, 1981. — 206 с.
8. Firbas J. Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication / Jan Firbas. — Cambridge: Cambridge University Press, 1992. — 256 с.

9. Halliday M. A. K. Intonation and Grammar in British English / Michael Alexander Kirkwood. — The Hague: Mouton, 1967. — 62 p.
10. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура / Леонора Александровна Черняховская. — М.: Международные отношения, 1976. — 298 с.
11. Бацевич Ф. С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Флорій Сергійович Бацевич. — Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. — 280 с.
12. Лаптева О. А. Нерешенные вопросы теории актуального членения / О. А. Лаптева // Вопросы языкознания. — 1972. — № 2. — С. 35–47.
13. Шевякова В. Е. Современный английский язык: порядок слов, актуальное членение, интонация/ Валентина Ефимовна Шевякова. — М.: Наука, 1980. — 380 с.
14. Кияк Т. Р. Перекладознавство (німецько-український напрямок): підручник / Кияк Т. Р., Науменко А. М., Огуй О. Д. — К.: ВПЦ “Київський університет”, 2008. — 543 с.
15. Морозов В. П. Особенности акустических средств выражения эмоций в вокальной речи и некоторые аспекты проблемы языка эмоций / В. П. Морозов // Речь, эмоции и личность. — 1978. — С. 139–148.
16. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / Виктор Иванович Шаховский. — Воронеж: Воронежский ун-т, 1987. — 188 с.
17. Dubovsky Y. Attitudinal semantics of prosody and its metalanguage / Yury Dubovsky, Galina Yermolenko // Proc. XI-th ICPHS. — 1987. — № 5. — P. 279–282.
18. Королёва Т. М. Интонация модальности в звучащей речи / Татьяна Михайловна Королёва. — К.: Выща школа, 1989. — 148 с.
19. Савченко Є. Ю. Просодичні засоби формування тема-рематичної структури висловлювання в англomовному та україномовному телевізійному дискурсі/ Є. Ю. Савченко // Наук. вісн. ПДПУ імені К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. — Одеса, 2015. — № 21.
20. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. — Полтава: Довкілля, 2006. — 716 с.